

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

МАТВЄЄВА Лілія Георгіївна

УДК 340.1

**ТРАНЗИТИВНІСТЬ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті внутрішніх справ.

Науковий консультант –

доктор юридичних наук, професор,
Крестовська Наталя Миколаївна,
Національний університет «Одеська
юридична академія», професор кафедри
теорії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України
Лемак Василь Васильович,
Ужгородський національний
університет, завідувач кафедри теорії та
історії держави і права;

доктор юридичних наук, професор,
Гусарєв Станіслав Дмитрович,
Національна академія внутрішніх справ,
перший проректор;

доктор юридичних наук, професор
Гавриленко Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, професор кафедри
міжнародного права факультету
міжнародних економічних відносин та
туристичного бізнесу.

Захист відбудеться «31» травня 2016 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 28 квітня 2016 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М.Ю. Бурдін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для означення сучасного суспільства, що знаходиться у стані безперервного динамічного розвитку, дослідники найчастіше використовують поняття «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», «транзитивне суспільство». Особливістю українського суспільства є накладення синергетичних факторів, декількох соціальних транзицій: від неконкурентного соціалістичного до конкурентного капіталістичного суспільства (у соціальному сенсі), від індустріального до інформаційного суспільства (у сенсі технології), від тоталітаризму до демократії (у політичному відношенні), від удаваного інтернаціоналізму до національної державності (у сенсі державотворення). Тому транзиція для України, як і для більшості пострадянських країн, відбувається в гострих соціальних конфліктах, що знаходить свій відбиток і у правовому розвитку.

Традиційно право було острівцем стабільності у суспільстві, формуючи і визначаючи порядок і обмежуючи правопорушення, але в надзвичайно рухливому сучасному суспільстві стабільність права та стабілізаційна функція права зазнають суттєвих трансформацій. Зважаючи на тенденцію до юридизації все ширшого кола суспільних відносин, «одягнення» у правову оболонку суспільних процесів, видається актуальним дослідження транзитивності у суто правовій сфері, а саме постановка і вирішення проблеми прояву транзиції як соціального феномену, що з різною силою інтенсивності впливає на розвиток та буття сучасного права у всіх його іпостасях: як системи норм, правосвідомості, правових відносин тощо.

Транзитивність як феномен сучасного соціуму, його підсистем і в тому числі – правової – має також свій науково-академічний вимір. Сьогодні юриспруденція переживає своєрідну наукову революцію, а саме перехід від методології радянської юриспруденції до нових дослідницьких програм, результатом яких має стати нова парадигма права, що відповідатиме викликам сучасного інформаційного суспільства. Задля цього має бути досліджено транзитивні процеси у самому праві, вплив соціальної транзиції на зміни у правовій реальності, а також осмислено зміни у співвідношенні права та держави, співвідношенні сучасних джерел права, формування правової культури на основі загальнолюдських цінностей, наступність та новації у праві.

Транзитивний період в розвитку суспільства – це завжди складний, суперечливий, нерідко кризовий стан держави і права, пов'язаний з критичним переосмисленням практики їх функціонування у минулому. Знання причин та умов транзитивного періоду має важливе практичне значення, оскільки дозволяє знайти шляхи виходу з кризових станів, поступової трансформації суспільства та його інститутів з мінімальними соціальними втратами. На основі аналізу напрямів та основних тенденцій розвитку транзитивного суспільства можна визначити сутність, проблеми та перспективи розвитку правової системи України.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження послуговували праці у галузі загальнотеоретичної юриспруденції вітчизняних та зарубіжних

дослідників: М.М. Арзамаскіна, О.М. Бандурки, С.К. Бостана, Я.В. Бакарджієва, Г. Бермана (Н. Berman), І.Е. Бекешкіної, Ю.Л. Бошицького, О.А. Гавриленка, М. Галантера (М. Galanter), Л.М. Герасіної, А. ван Геннепа, О.М. Головка, Е.І. Головахи, В.П. Горбатенко, В.В. Горшеніна, С.Д. Гусарева, О.М. Данилова, О.Г. Данильяна, О.П. Дзьобань, Т.І. Заславської, О.Г. Злобіна, Д. Істона (D. Easton), Ю.Ю. Калиновського, В.С. Ковальського, М.І. Козюбри, Л.О. Корчевної, О.М. Костенка, Н.М. Крестовської, В.В. Лемака, Н. Лумана (N. Luhmann), Л.А. Луць, Б.В. Малишева, М.М. Марченка, П.В. Мироненка, Л.О. Мурашко, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, Н. Неновски, Н.В. Паніної, І.В. Панової, В. Парето, Н.М. Пархоменко, С.П. Погребняка, О.Ю. Поклонської, О.В. Прокоф'євої, П.М. Рабіновича, В.О. Рібакова, О.Ф. Скаун, В.В. Сорокіна, Ч. Тиллі (Ch. Tilly), В.А. Тимофєєнко, Е. Тоффлера, Л. Г. Удовики, М.Г. Федотової, В. Феррарі (V. Ferrari), С.Ф. Хантингтона (S. Ph. Huntington), М.Г. Хаустової, О.П. Шаповала, С.В. Шевчука, П. Штомпки, Д.В. Щербика, В.М. Якушика, О.Н. Ярмиша, Р.Ю. Яценка.

Утім переважну більшість указаних наукових досліджень присвячено вивченню перехідних перетворень у посттоталітарних державах, тоді як правова сфера суспільства залишилась в тіні уваги дослідників. До того ж недостатньо дослідженим є феномен транзитивності права в його історичному вимірі. Складається ілюзія, що транзитивність правової реальності є виключно особливістю сучасного етапу суспільного розвитку, між тим як уявляється, це явище простежується в усі періоди історії людства.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції існує необхідність наукового осмислення транзитивності у праві як у історичному вимірі, так і у сучасному суспільстві, та виявлення притаманних їй закономірностей. Специфіка розгляду транзитивності у правовій сфері та вивчення її основних характеристик й особливостей є системною проблемою, яка за сучасних умов належного розвитку поки не отримала.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планами науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України на 2011-2015 рр. Тема є складовою частиною науково-дослідних тем «Формування національної правової системи в умовах становлення громадянського суспільства» 2010-2013 рр., «Державно-правове будівництво в умовах транзитивного суспільства» (державний реєстраційний номер 0113U000721) 2013-2015 рр. кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного університету внутрішніх справ та науково-дослідної теми «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (державний реєстраційний номер 0114U004015) Одеського державного університету внутрішніх справ.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні загальних закономірностей та національних особливостей прояву транзитивності у правовій сфері з виявленням її статичних та динамічних аспектів.

Для досягнення зазначеної мети було вирішено такі **задачі** :

розкрити концептуальні та методологічні засади транзитивності у правовій сфері;

з'ясувати та оцінити стан наукових досліджень транзитивності у праві;

визначити сутність, ознаки та типологію транзиції як соціально-правового феномену;

визначити сутність та характерні риси транзитивного суспільства;

визначити роль держави у правовій транзиції;

з'ясувати вплив правової транзиції на державу;

з'ясувати вплив правової транзиції на суб'єктну складову правової системи;

визначити загальні закономірності правової транзиції та її особливості в незалежній Україні;

з'ясувати значення наступності, новацій та дискретності у контексті правової транзиції;

охарактеризувати особливості соціальних факторів правоутворення в транзитивному суспільстві;

визначити закономірності та особливості правоутворення, й, зокрема, законотворчості у транзитивному суспільстві;

визначити особливості системи джерел права у транзитивний період;

з'ясувати особливості правової практики у транзитивному суспільстві;

з'ясувати особливості правосвідомості, праворозуміння та правової культури транзитивного суспільства.

Об'єктом дослідження є правова сфера суспільного життя у транзитивному суспільстві в його історичному та сучасному вимірі.

Предметом дослідження є транзитивність у правовій сфері.

Методи дослідження. В основу роботи покладено соціолого-позитивістське праворозуміння, що полягає у дослідженні нормативної складової правової реальності з визнанням цінності права, його загальносоціального та загальнолюдського характеру та з урахуванням зв'язку права з публічно-владним суб'єктом, яким найчастіше виступає держава.

Сукупне методологічне підґрунтя дисертації склали філософські (діалектичний, синергетичний, інституційний та аксіологічний підходи) та загальнонаукові (системний, структурно-функціональний, формально-логічний,) методи пізнання; соціологічний, герменевтичний, історичний, історико-порівняльний методи, а також спеціальні методи правової науки (формально-юридичний, порівняльно-правовий).

Діалектичний підхід дозволив визначити зумовленість транзитивності у праві, її чинники та наслідки, зв'язки з іншими соціальними інститутами (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.2) та виявити єдність та боротьбу протилежностей, перехід кількісних змін у якісні у правовій реальності (підрозділи 3.2, 4.1, 4.3). За допомогою синергетичного підходу пояснено феномен періодичності в історії права, розглянуто еволюцію як перехід від однієї досить стійкої системи до іншої з новою рівневою організацією елементів через точки біфуркації. Пояснено формування стаціонарно-розривної моделі історичного розвитку та з'ясовано долю та рух правових цінностей (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2).

З позицій інституційного підходу транзитивність у правовій сфері пов'язано з інституціоналізацією, а саме – процесом оформлення та надання стійкості й нормативно зафіксованої регулярності новим видам соціальної комунікації, відносинам та діяльності суб'єктів права, а також простежено зв'язок між транзитивністю права та змінами в інших соціальних інститутах (підрозділи 2.2, 3.2, 5.2, 6.2). Аксіологічний підхід застосовано для розгляду правового розвитку крізь призму його відповідності певним цінностям (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3). Потребовий підхід дозволив з'ясувати чинники транзитивності у праві, її зумовленість соціальними запитами на фіксацію тих або інших змін, що відбуваються у загальнозначущих сферах буття людини та суспільства у цілому (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 5.1, 6.1).

Принципи історизму, єдності логічного та історичного, визначеності, об'єктивності та всесторонності зумовили урахування історичності феномену права, з'ясування загальних закономірностей транзитивного суспільства та буття права у транзитивному суспільстві, прагнення до неупередженості та всебічного аналізу різноманітних проявів транзитивності у правовій сфері (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 5.2, 5.3, 6.3).

Соціологічний метод було використано для дослідження впливу суспільства на становлення, розвиток, зміни та трансформацію права, а також впливу права на транзитивні суспільні процеси (підрозділи 2.1, 3.2). Конкретно-соціологічні дослідження дозволили з'ясувати та проаналізувати рівень правової свідомості та правової культури в суспільстві, ставлення громадян до права та змін у правовій реальності, до публічної влади, соціальних процесів (підрозділи 6.1, 6.3). Дескриптивний метод дозволив сформулювати висновки щодо закономірностей правової транзиції, простежити її початок, хід, результати, наслідки (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 5.4, 6.3). Методи герменевтики та семіотики зумовили залучення юридичних та неюридичних текстів, в яких відображено правозастосовну, правоінтерпретаційну та правореалізаційну практику, та дозволили охарактеризувати контекст правової транзиції як процесу, що, з одного боку, впливає на усі інші прояви суспільної транзиції, з іншого – зумовлений ними (підрозділи 5.2, 5.3, 5.4). Історико-правовий та порівняльно-історичний методи використано для виявлення загальних для певного періоду, доби, групи держав або країн закономірностей та особливостей правової транзиції (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2).

Формально-догматичний метод застосовано для пізнання конкретного змісту права та його смислового значення. Він дозволив простежити вихідний момент зламу стабільності права, виявити результати змін у правовому регулюванні, зробити висновок про наступність або дискретність у розвитку нормативної сфери права, її відповідність вектору соціальних перетворень, рівень інституціоналізації транзитивних змін у суспільному розвитку (2.1, 4.1, 4.2, 4.3). Порівняльно-правовим методом визначено підсумки та перспективи правового розвитку транзитивних суспільств (5.3, 5.4, 6.3, висновки).

Емпіричну базу дослідження склали історичні документи, що втілюють досвід транзитивного розвитку у різних правових системах (Україна, Велика Британія, Франція, США, Росія, інші країни пострадянського простору).

Теоретичні висновки дослідження ґрунтуються на результатах аналізу галузевого нормативно-правового матеріалу: конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, інформаційного, медичного та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції розкрито зміст та значення транзитивності у правовій сфері суспільного життя, її зв'язок з суспільною транзицією, вектори та суб'єкти правової транзиції, її прояв у правоутворенні та джерелах права, правосвідомості, правовій культурі суспільства. Елементи наукової новизни вбачаються у таких положеннях та висновках:

уперше:

доведено, що транзитивність у правовій сфері є значним самостійним фактором соціальної динаміки, яка охоплює трансформації соціальних структур, практик, виникнення нових або забезпечення функціонування уже існуючих соціальних груп та спільнот, форм їх взаємодії та поведінки;

доведено, що транзитивність є закономірною властивістю права, що проявляється у рефлексії права на соціальну транзицію та у закріпленні результатів соціальної транзиції правовими засобами;

визначено правову транзицію як детермінований закономірностями соціального розвитку динамічний процес деконструкції існуючих та інституціоналізації нових за змістом та/або формами правових явищ, який забезпечує та визначає зміну організації соціально-правового життя суспільства;

доведено різнорівневий характер правової транзиції у сутності та організації державної влади: саме зміни форми державного правління стають одним з чинників нестабільності та змін легітимності державної влади; радикальна зміна форми державно-територіального устрою в сучасній національній державі є винятком, а не правилом; найбільш рухливим компонентом форми держави є державний режим;

доведено послідовну, хоча й перервну правову транзицію незалежної України від переважно неправового до правового типу суспільства, вектором якої є подолання залишків тоталітаризму, повернення до демократичних правових традицій українського народу, акультурація європейських правових цінностей, апроксимація правоположень та юридичних установ до європейських зразків;

доведено, що сучасними правовими засобами боротьби громадянського суспільства за право та конституційний правопорядок поряд з традиційними формами народовладдя (вибори, референдум, плебісцит) є акції громадянської непокори в межах прихильності до права, зокрема, реалізація права народу на спротив, відкликання депутата за ініціативою виборців, інститут електронної петиції;

сформульовано визначення дискретності права як зумовленого зовнішніми та внутрішніми чинниками розвитку суспільства та його правової системи розриву з традиціями нормативного та індивідуального правового регулювання суспільного життя, що має місце як в історії права, так і на сучасному етапі його розвитку, і виступає як прояв транзитивності у праві;

доведено, що новація у праві, а саме – масштабне швидке оновлення правової матерії з суттєвими змінами ціннісно-нормативного змісту та форми права, його системи чи структури або способу його творення, реалізації, захисту та забезпечення – є передумовою та проявом дискретності;

визначено закономірності правоутворення у період суспільної транзиції: вимушена оперативність нормотворчості та швидке наростання кількості нормативно-правових актів; невисока якість схвалюваних нормативних актів; невисока якість законодавства зумовлює його витіснення іншими формами права, а подекуди – й правосвідомістю, що має як позитивні, так і негативні наслідки; зміни в ієрархії джерел права та у способах правотворчості; спрощення правового регулювання на рівні побутових приватноправових відносин, а відтоді – й відродження правового звичаю;

виокремлено закономірності законотворчості в транзитивний період: вирішальний вплив соціально-філософської доктрини; ситуативність законотворчості; посилення впливу суспільства або як мінімум його активної частини на законотворчу діяльність; законодавчий активізм; дестабілізація правової системи та особливості законотворчості в Україні, якими є акультурація іноземного права та/або міжнародно-правових актів;

визначено особливості суб'єкта законотворчого процесу у транзитивний період: залежність від політичної кон'юнктури, зокрема, передвиборчих обіцянок, відсутність досвіду законотворення або невеликий його досвід, або ж взагалі невисокий рівень правової культури, залучення до законотворення нетипових суб'єктів у вигляді громадських організацій.

доведено, що за сучасних умов відсутня єдність у правосвідомості українського суспільства щодо базових правових цінностей та цінності Української державності за наявності загального тяжіння до європейських правових цінностей, що виражається у прихильності до права та здатності активної частини суспільства до захисту права та національної державності;

удосконалено:

поняття соціальної транзиції як стадійного процесу переходу суспільства від попереднього стану основних соціальних інститутів до іншого якісно відмінного суспільного стану, що має прогресивний або регресивний характер;

визначення транзитивного суспільства як певного етапу розвитку суспільства, що характеризується суттєвою трансформацією усіх або більшості соціальних інститутів, цінностей та норм, які зумовлюють виникнення нових соціальних структур та змін в організації управління суспільством та його ознак, а саме: невідповідність соціальних інститутів реальним суспільним потребам, що своєю чергою викликає соціальну фрустрацію, маргіналізацію населення, масові заворушення, акції протесту, антиурядові повстання, розрив з офіційно підтримуваною ідеологією; зростання соціальної активності населення; зміни у соціальній структурі; зміни ідентичності індивіда; трансформація соціальних інститутів; зміни в організації управління суспільством; зміна цінностей; зміна нормативного регулювання;

визначення транзитивної держави, а саме – державної організації транзитивного суспільства, що займає проміжне становище між типами

держави, відмітна зміною сутності, атрибутів, форм, інститутів держави, поєднує ознаки попереднього й наступного етапу свого розвитку;

типологію дискретності у праві, а саме виокремлено такі її види: революційна та еволюційна дискретність; первинна та вторинна дискретність; дискретність законодавства, юридичних установ, юридичної практики, правової культури та правосвідомості;

уявлення про особливу роль у транзитивний період ціннісного фактору правоутворення, який розглянуто в контексті взаємодії цінностей різного рівня: від загальнолюдських до цінностей соціальної (етнічної) групи, та нелінійний вплив цінностей на правоутворення в сучасній Україні, що зумовлено відсутністю єдиної суспільної позиції щодо ієрархії та переліку цінностей;

уявлення про визначальну роль законотворчості у правовій транзиції, зважаючи на порівняно високий рівень оперативності цього виду правотворчості, здатність законодавця швидко реагувати на змінювані обставини, а також перспективний/перспективний характер, тобто націленість на врегулювання майбутніх суспільних відносин;

розуміння факторів змін у правовій культурі сучасного українського суспільства, а саме: формування інформаційного суспільства та виникнення інформаційного правового простору; активна законотворча і правозастосовна практика держави; формування і утвердження системи нових цінностей поряд з процесом витіснення правового нігілізму і породжених ним антицінностей політичної диктатури, пріоритетності неправового регулювання, високої конфліктності інтересів та конфронтаційного способу вирішення спорів; підвищення ролі юридичної еліти.

дістали подальшого розвитку:

розуміння феномену наступності у праві як досвіду правового регулювання, що накопичується у рамках минулої історичної епохи або правової системи, і засвоюється наступним поколінням суб'єктів права;

знання про особливості системи форм права у транзитивному суспільстві в різні історичні епохи;

визначення особливостей правової практики у транзитивний період, а саме: надзвичайно високий рівень неоднорідності юридичної практики; неодноманітне правотлумачення і праворозуміння; поява нетипових для правової практики форм права; певна ригідність суспільної правової свідомості й відповідно правової культури не дає можливості швидкого впровадження правових новацій у правове життя; протиріччя між правотворчістю і правозастосуванням, між нормами нового законодавства і реаліями існуючої практики, що має подвійний характер; невідповідне суспільним очікуванням матеріальне та організаційне забезпечення оновлення права;

уявлення про суспільну правосвідомість як центральний елемент правової культури суспільства, що пов'язує норми права та правову поведінку суб'єктів права та відіграє виключну роль для успішності правової транзиції;

визначення сутності домінуючого праворозуміння в Україні як постсоціалістичного позитивізму та характеристики сутності суспільної

правосвідомості, в якій примхливо поєднуються ідеали та цінності різних цивілізаційних моделей держави і права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки і пропозиції, сформульовані в цій дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – основні положення та висновки дисертації становлять основу для подальшої розробки методологічних та правових засад наукового вчення про транзитивність у правовій сфері;

правотворчості – для визначення напрямів удосконалення чинного законодавства України;

правозастосовній діяльності – для формування науково-практичних рекомендацій з підвищення ефективності діяльності органів державної влади;

навчальному процесі – для викладання курсів теорії та історії держави і права, проблем теорії держави і права, порівняльного правознавства, відповідних спецкурсів з цих дисциплін, а також у процесі підготовки підручників, посібників, курсів лекцій та іншого науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в ВНЗ, що здійснюють підготовку юристів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення і висновки, що містяться в дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного університету МВС України. Основні ідеї, положення, висновки та узагальнення дисертаційного дослідження були презентовані на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах»: «Державотворення та місцеве самоврядування в Україні в контексті сучасного конституційного процесу» (Одеса, 2006), Міжнародний науковий семінар «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (Алушта, 2007; Партеніт, 2008; Київ, 2009), «Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект» (Стерегуше, 2007), «Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» (Одеса, 2008.), «Правові акти: теорія та практика застосування» (Одеса, 2008), «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (Одеса, 2010-2015), «Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку» (Саки, 2011), «Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького (1919-2009) і сучасність» (Львів, 2011), «Правове життя сучасної України» (Одеса, 2011-2015), «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (Миколаїв, 2011), «Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції» (Одеса, 2012), «Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія і сучасність» (Одеса, 2012), «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (Одеса, 2012), «Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150 річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова», (Рівне, 2013), «Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти : історія та сучасність» (Феодосія, 2013), «Правова система Росії: традиції та інновації» (Санкт-Петербург, 2013), «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (Одеса, 2013 р.),

«Боротьба з молодіжною злочинністю» (Одеса, 2013), «Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід» (Чернігів, 2014), «Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі» (Берегове, 2014), «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (Одеса, 2015), «Юридична наука і практика в третьому тисячолітті» (Кошице, 2015), «Сучасні проблеми порівняльного правознавства» (Ужгород, 2015), «Сила права і право сили : історичний вимір та сучасне бачення проблеми» (Полтава, 2015), «Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей)» (Коблево, 2015), «Правові проблеми цивілізаційного вибору України: пам'яті професора О. К. Вишнякова» (Одеса, 2015).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційної роботи викладено в монографії, сучасній правовій енциклопедії, підручнику та навчальному посібнику, 23 наукових статтях у наукових фахових виданнях України, 5 наукових статтях, опублікованих в іноземних наукових виданнях, 30 матеріалах доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначені метою, задачами, предметом та методологією дослідження. Робота складається із вступу, шести розділів, поділених на 18 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (690 найменувань на 75 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 445 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, охарактеризовано рівень наукової дослідженості проблеми, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено наукову новизну одержаних результатів, вказано практичну значущість результатів проведеного дослідження, подано інформацію про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» містить три підрозділи, в яких окреслено науково-методологічне підґрунтя обраної теми дисертаційної роботи.

У **підрозділі 1.1 «Методологічні засади дослідження транзитивності у правовій сфері»** присвячено розгляду та характеристиці основних підходів, принципів та методів дослідження.

Методологію дослідження транзитивності у правовій сфері визначено як багаторівневу систему, що ґрунтується на соціолого-позитивістській парадигмі правового пізнання, і включає підходи, принципи, методи та концептуальні ідеї. Міждисциплінарність дослідження зумовлена тим, що ми виходимо з визнання існування основних взаємопов'язаних сфер суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної) та відносно щодо них самостійної правової сфери, яка з одного боку оформляє різноманітні відносини у всіх сферах суспільного життя, а з іншого сама по собі є системою суспільних відносин, інституціоналізованих у правових нормах та правових процедурах.

Статичні та динамічні характеристики суспільства зумовили розуміння права як соціального інституту, який за допомогою публічно-владних засобів задовольняє змінювані потреби суспільства та його основного суб'єкта – людини у впорядкуванні соціальної комунікації, і, відповідно, має історію виникнення та розвитку, наступність та дискретність, періоди піднесення та деградації.

Діалектичний підхід став основою для висновку про соціальну зумовленість транзитивності у праві, її чинники та наслідки, зв'язки з економікою, політикою та іншими соціальними інститутами. Він дозволив виявити єдність та боротьбу протилежностей у правовому розвитку (такими парами протилежностей є, наприклад, наступність та дискретність, традиція і новація у праві, транзитивний стан та стаціонарний стан правової системи). Перехід кількісних змін у якісні, передусім, проявляється у переході права на новий, якісно відмінний ступінь розвитку або, навпаки, у деградації права, повернення на попередній етап розвитку.

За допомогою синтезу системного та синергетичного підходів соціальна структура та стратифікація визначені як фактор правового розвитку, а саме суспільство описано як нелінійна динамічна система, що перебуває у стані стабільності, якщо, незважаючи на внутрішні суперечності та вплив зовнішніх факторів, зберігає свої основні характеристики. Зовнішній вплив та внутрішні суперечності, перевищивши поріг опірності системи, зумовлюють транзит від одного динамічного стану системи до іншого. За допомогою інституційного підходу простежено зв'язок між транзитивністю права та змінами в інших соціальних інститутах (економіці, політиці, соціальній сфері). Зазначено важливість технологічно-детерміністського напрямку інституціоналізму, без якого неможливим є усвідомлення динаміки розвитку права впродовж усієї історії людства.

Аксіологічний підхід слугує основою для оцінки вектору транзитивності, який з позицій правових цінностей може бути не тільки однозначно прогресивним. Зміна соціальних та правових цінностей є властивою етапу транзитивності, неминучою є переоцінка правової традиції, Дискредитація ідеологічних та правових засад попереднього етапу розвитку суспільства та становлення системи нових цінностей.

Потребовий підхід дозволив з'ясувати чинники транзитивності у праві, її зумовленість соціальними запитами на фіксацію тих або інших змін, що відбуваються у загальнозначущих сферах буття людини та суспільства у цілому протягом транзитивного періоду суспільного розвитку.

Принцип історизму зумовив урахування історичності феномену права, його генезису та розвитку, знаходження загального, повторюваного та індивідуально-неповторного у процесах транзитивності у праві різних народів та різних епох, визнанні та виявленні еволюційних та революційних змін у правовій сфері. Принцип визначеності слугує для повного і всебічного відпрацювання найістотніших характеристик об'єктивних процесів, виявлення загальних закономірностей транзитивного суспільства та буття права в різні історичні епохи та у різних суспільствах. Принцип об'єктивності означає

прагнення до неупередженості, хоча це не виключає ціннісних орієнтацій дослідження. Принцип всесторонності дозволив виявити та науково проаналізувати різноманітні прояви транзитивності у правовій сфері.

Соціологічний метод став у нагоді для дослідження впливу суспільства на становлення, розвиток, зміну та трансформацію права, а також впливу права на транзитивні суспільні процеси та використано для формування теоретичних положень, обґрунтованих аналізом юридичної практики, що надає дослідженню теоретико-прикладного характеру.

Дескриптивний метод використано для з'ясування закономірностей правової транзиції (початок, хід, результати, наслідки).

За допомогою історичного методу вивчено та осмислено минулі та сучасні форми транзитивності у праві від найдавніших часів з моменту зародження права як соціального інституту до сьогодення. Використання даного методу дозволяє дати оцінку транзитивності як універсальної властивості правового розвитку, що водночас має історично-конкретну форму.

Порівняльно-правовий метод реалізовано через зіставлення результатів синхронного та діахронного порівняння процесів правової транзиції в Україні та інших державах. Прийом синхронного порівняння застосовано для виявлення спільного та особливого у проявах транзитивності у праві в єдиних темпоральних рамках. Прийом діахронного порівняння дозволив віднайти спільне у транзитивних періодах розвитку права в історичній ретроспективі та сьогоденні, зокрема, з'ясувати кількість та зміст етапів перехідного періоду у розвитку права.

Формально-догматичний метод застосовано для пізнання конкретного змісту права та його смислового значення і на етапі стаціонарного розвитку права, і у той чи іншій транзитивний період. Виходячи з розуміння права як системи загальнозначущих, формально-визначених правил, нормативно встановлених і забезпечених державою або іншим публічно-владним суб'єктом, призначених для регулювання суспільних відносин та збалансування індивідуальних та суспільних інтересів, зроблено висновок про те, що визначною властивістю права є його відносна незмінюваність, завдяки чому забезпечується стабільність регулювання суспільних відносин. Простежено вихідний момент зламу стабільності права, виявлено результати змін у правовому регулюванні, зроблено висновок про наступність або дискретність у розвитку нормативної сфери права, їх відповідність вектору соціальних перетворень, рівень інституціоналізації транзитивних змін у суспільному розвитку.

Формально-догматичний метод дозволив розвинути низку доктринальних загальнотеоретичних положень стосовно правової транзиції – доповнити та конкретизувати їх визначення (правова транзиція, транзитивна держава, дискретність права, новації у праві).

У *підрозділі 1.2. «Суспільна транзиція як категорія загальнотеоретичної юриспруденції»* зазначено, що термін «суспільна транзиція» охоплює перехідні етапи у розвитку суспільства з найдавніших часів досьогодні. Транзиція розглядається як стадійний процес переходу суспільства

від попереднього стану основних соціальних інститутів, якими є економіка, політика, організація, ідеологія, до іншого якісно відмінного суспільного стану. Термін «транзиція» є найбільш узагальнюючим по відношенню до термінів «перехід» та «трансформація» й указує на незавершеність руху, процес, спрямований у майбутнє. Термін «трансформація» в більшій мірі характеризує те, що вже відбулося, вказує на завершені зміни. Суспільна транзиція не тотожна соціальному прогресу і може означати й деградацію суспільства. Кожен транзитивний період породжує як негативні, так і позитивні тенденції суспільного загалом і правового, зокрема, розвитку.

Ідея соціальної транзиції має багату філософсько-правову передісторію: *циклізм* у розвитку державно-правових явищ (антична філософія); *лінійність* історичного розвитку, в якому праву належить невелика, у порівнянні з релігією, роль (християнство); *стадіальність* як конфігурація історичного розвитку, в якому праву належить перше місце серед цілей та засобів суспільної транзиції (Ренесанс та Просвітництво).

За цивілізаційним спрямуванням суспільна транзиція може бути прогресивною (удосконалення суспільного ладу, державного механізму, правового життя загалом, утвердження верховенства права, правових основ діяльності держави та розширення обсягу прав і свобод людини) і регресивною (деформація правової системи та негативні дисфункціональні зміни у державі). З позицій синергетики виявлено нелінійну модель суспільної транзиції, що примхливо поєднує як прогресивні, так і регресивні зміни у соціальній, державній та правовій організації суспільства. Суспільна транзиція може носити революційний або еволюційний характер, або ж поєднувати обидва шляхи.

Показано, що стаціонарна правова система як усталена правова організація суспільного життя, взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємодіючі компоненти якої, а саме – право у всіх його формах, юридичні установи, юридична практика, правореалізація та правовідносини, правова культура – розвивається еволюційним шляхом. На відміну від неї транзитивна правова система характеризується деконструкцією названих структурних компонентів та зв'язків між ними і, відповідно – конструюванням нових або реформуванням колишніх компонентів правової системи.

У підрозділі 1.3. «Транзитивність у праві: аналіз наукових досліджень» на основі аналізу наукової літератури охарактеризовано рівень наукового опрацювання питань, які охоплюються предметом дослідження. Аналіз суспільствознавчої літератури у цілому та юридичної зокрема дав можливість виділити такі напрями досліджень транзитивності як:

дослідження проблематики транзитивного/перехідного суспільства в цілому (Р. Арон (Raymond Claude Ferdinand Aron), С.С. Бабенко, І.Е. Бекешкіна, О.М. Данілов, Е.І. Головаха, В.П. Горбатенко, В.В. Горшенін, Б. Джессоп (B. Jessop), Т.І. Заславська, О.Г. Злобина, А.Ф. Колодій, О.Д. Куценко, Т.Кузьо, С.О. Макеева, Н.В. Панина, В.А. Тимофеев, В. М. Якушик);

дослідження транзитивної держави (М.М. Арзамаскін, Ю.А. Веденєєв, М.Н. Марченко, Е.Н. Моцелков, О.В. Прокоф'єва, О.Ю. Поклонська, П.М. Рабінович, В.В. Сорокін);

дослідження транзитивних процесів у праві (Я.В. Бакарджієв, Г. Берман (H.Berman), Ю.Л. Бошицький, Н.А. Бусова, Л.О. Васечко, М. Галантер (M. Galanter), Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, Ю.Ю. Калиновський, В.М. Карташов, В.С. Ковальський, Л.О. Корчевна, Н. Луман (N. Luhmann), Б.В. Малишев, М.М. Марченко, Л.О. Мурашко, Н.М. Оніщенко, Ю.М. Оборотов, Н.М. Пархоменко, В.О. Рибаків, В.В. Сорокін, Л.Г. Удовіка, В. Феррарі (V.Ferrari), М.Г. Хаустова, С.В. Шевчук).

Розділ 2. «Правовий вимір транзитивного суспільства» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено феномен та типологію транзитивного суспільства, державу як фактор правової транзиції, суб'єкти правової транзиції та особливий варіант правової транзиції в контексті подій Української революції.

У *підрозділі 2.1. «Суспільство як контекст правової транзиції»* зазначається, що транзитивне суспільство – це не тільки динаміка, але й певна статика ознак та явищ, властивих суспільству, що перебуває на стадії докорінних змін у своїй структурі та своїх інститутах.

Транзитивність є закономірністю історичного розвитку людського суспільства, але не кожен транзитивний період завершується переходом на принципово новий рівень розвитку суспільства. В історії багато прикладів зворотного транзиту, який призводив до повернення суспільства до уже нібито віджилих соціальних форм. Транзитивна доба – це складний етап загальноісторичного процесу, який має бути усвідомлений не тільки як процес, але й як особлива функціональна система, що має свій устрій, елементний склад та закономірності існування. Транзитивність, будучи закономірністю соціального розвитку, може бути як генеральною, охоплюючи усі без винятку сторони та складові буття суспільства, так і спеціальною (частковою), коли перехід переживає одна або декілька складових соціуму.

Транзитивне суспільство визначено як певний етап розвитку суспільства, що характеризується суттєвою трансформацією усіх або більшості соціальних інститутів, цінностей та норм, які зумовлюють виникнення нових соціальних структур та змін в організації управління суспільством, якому властиві наступні ознаки: 1) невідповідність соціальних інститутів реальним суспільним потребам 2) соціальна фрустрація, маргіналізація населення, масові заворушення, акції протесту, антиурядові повстання, розрив з офіційно підтримуваною ідеологією; 3) зростання соціальної активності населення; 4) зміни у соціальній структурі, руйнування старих соціальних бар'єрів та виникнення нових; 5) зміни ідентичності індивіда; 6) трансформація соціальних інститутів, що включає їх зникнення, виникнення, деформацію, удосконалення; 7) зміни в організації управління суспільством; 8) зміна цінностей є особливо важливим компонентом транзитивного періоду в житті суспільства; 9) зміна нормативного регулювання. У транзитивному суспільстві може змінюватися уся палітра норм, або тільки її частина.

У *підрозділі 2.2. «Суб'єкти правової транзиції»* зазначено, що протягом транзитивного періоду простежується закономірність розширення кола суб'єктів права та суб'єктів правових відносин, сукупність яких складає суб'єктний компонент правової системи, що викликано ускладненням соціальної організації, розвитком економічних відносин і зростанням суспільної свідомості

Досучасне суспільство відмітне виключенням значної частини населення з кола повноцінних суб'єктів права (не були ними рабі, залежне селянство тощо), а усі інші суб'єкти були жорстко ієрархізовані. Наймасштабніші транзитивні явища у правових системах пов'язані саме зі змінами, нерідко революційними, у розширенні кола суб'єктів права, у розширенні правових можливостей цих суб'єктів та у розширенні самих цих можливостей, що відомо під назвою поколінь прав людини.

Як прояви транзитивності варто розцінити формування концепту юридичної особи та зміни у суб'єктному складі міжнародної правової системи. Традиційно, з часів формування універсального міжнародного права суб'єктом міжнародно-правових відносин уважались тільки держави. Протягом ХХ ст. коло суб'єктів міжнародного права поповнилось за рахунок міжнародних організацій, наддержавних об'єднань та державоподібних утворень. На порядку денному – визнання суб'єктами міжнародного права людини та транснаціональних корпорацій.

Особливу роль у правовій транзиції відіграють юридичні установи та корпорації (суди, адвокатура, правоохоронна система), що виступають як її рушійна сила, водночас зазнаючи змін у своїй організації.

У *підрозділі 2.3. «Правова транзиція в умовах незалежності України»* доведено, що Україна не знала завершеної міжформаційної буржуазної революції, внаслідок чого вона опинилась серед держав так званої запізнілої модернізації без власної національної держави. Міжформаційний перехід, започаткований Декларацією про державний суверенітет України, досі не є завершеним. У країні було збережено антиринкову монополізовану економіку індустріального типу, олігархічно-класову структуру суспільства і номенклатурно-кланову політичну систему за одночасного декларування та формально-юридичного закріплення принципів демократії та верховенства права. Українське право, розроблюване олігархами та застосовуване правоохоронною й судовою системами, що здійснювали обслуговування олігархічних інтересів, не посприяло створенню соціального оплоту демократії – середнього класу. Напряму розвитку правової сфери був регресивним і не привів до формування нового правового порядку. Найбільш небезпечним та масовим явищем гальмування міжформаційної революції стало розкладання правоохоронної та судової систем. Незавершеність та перекручення міжформаційного переходу стали глибинними причинами Помаранчевої революції та Революції гідності, а формування громадянського суспільства та інтеріоризація цінностей демократії й прав людини стали приводами як Помаранчевої революції, так і Революції гідності.

Тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні свідчать про необхідність подальшого розвитку та правового закріплення таких інститутів безпосередньої демократії, як опитування громадян, територіальне громадське самоврядування, публічні слухання, правотворча ініціатива, публічне обговорення та громадська експертиза законопроектів. У розвиток боротьби за право та конституційний правопорядок процесуальними засобами громадянського суспільства можуть стати також відкликання депутата за ініціативою виборців, і новітній технологічний інструмент – електронна петиція, дієвість якої уже підтверджена зарубіжною та національною практикою.

Розділ 3 «Держава в умовах правової транзиції» складається з двох підрозділів, в яких охарактеризовано двосторонній процес впливу держави на правову транзицію та транзиції у праві на державу.

У *підрозділі 3.1. «Держава як фактор правової транзиції»* зазначено, що транзитивний період у розвитку держави – це стан держави при переході від одного типу до іншого, причому транзитивність проявляється не тільки у змінах механізму державної влади, але й у зміні інших атрибутів держави – території та народі, особливо в історичному минулому. Для сучасних держав територія, зважаючи на загальновизнані принципи міжнародного права, презюмується як незмінна, а загрози територіальній цілісності сприймаються як найсерйозніші. Натомість державний народ підданий транзитивності, що проявляється у неоднорідній ідентичності різних його расових, національних, релігійних, етнічних груп. Найяскравіше транзитивність позначається на сутності та організації державної влади, інакше кажучи, відбуваються зміни у формі держави.

Транзитивний період у бутті держави і права – це настільки ж нормальний стан їх існування в певний історичний проміжок часу, як і стабільний, з властивими цьому періоду особливостями і закономірностями у розвитку всіх сутнісних елементів. Хронологічно цей період завжди триває набагато довше, ніж етап подолання первинних кризових явищ, пов'язаних з різкою зміною політичного та економічного курсу країни, який закінчується встановленням відносної політичної та інституційної стабільності в державі.

В вузькому сенсі транзит в державному ладі пов'язують з революціями – збройними або «оксамитовими» і обмеженими невеликою тривалістю. В широкому сенсі, у сенсі державно-правових змін транзит може бути тривалим (первинне виникнення держави і права, тривалі переходи від античної до феодальної держави, майже столітній транзит від феодального абсолютизму до буржуазної республіки у Франції).

Транзитивна держава характеризується високим ступенем фрагментарності, асиметричності, динамізмом і нестійкістю. У процесі переходу поступово змінюється як соціальний, так і політичний зміст держави. Транзитивна держава не може уважатися виключно посттоталітарним, пострадянським чи постсоціалістичним явищем. Фактичні дані підтверджують, що транзитивні держави мали місце, нерідко з тривалими інтервалами, впродовж всієї історії розвитку людства.

У підрозділі 3.2. «Вплив правової транзиції на державу» зазначено, що транзитивна держава – це державна організація транзитивного суспільства, що займає проміжне становище між типами держави, відмінна зміною сутності, атрибутів, форм, інститутів держави, поєднує ознаки попереднього й наступного етапу свого розвитку. По перевазі – це держава, в якій змінилась форма правління або кардинально – з монархії на республіку, або відбулись суттєві зміни (зміщення повноважень до парламенту або глави держави). Зміни у формі правління стають одним з чинників нестабільності та змін у характері та рівні легітимності державної влади. Характер та мотиви підтримки державних інститутів у період великих революцій минулого означено як дифузний/дифузно-специфічний (підтримка перетворень суб'єктами соціальної дії за наявності ідеології перетворень, але за відсутності досвіду нового типу державного управління), так і специфічно-дифузний (підтримка перетворень суб'єктами соціальної дії, які мають досвід прогресивного типу правління). Англійська революція та Американська війна за незалежність, були відмінні специфічно-дифузним характером підтримки революційної влади. Дифузно-специфічний характер легітимності був характерний для транзиту часів Великої Французької революції. Лютнева революція у Росії продемонструвала дифузний тип підтримки нової державної влади (революція носила по перевазі антивоєнний характер, тобто мала негативну, а не перспективну програму).

Закономірність розвитку форми державно-територіального устрою у сучасних державах є децентралізованим транзитом, коли центральна влада передає значну частину своїх повноважень, у тому числі бюджетні повноваження, регіональним та/або локальним органам влади, місцевому самоврядуванню та громадам (реформування публічної влади у Польщі, Італії, створення автономних одиниць в Іспанії та Франції, деволуція у Великій Британії).

Транзитивні процеси найменше позначаються на зміні форми державно-територіального устрою: закономірностей переходу від унітаризму до федералізму і навпаки простежити не вдалося. Усі сучасні федерації або «виросли» з колишніх імперій (Австрія, Росія), або створені шляхом об'єднання самостійних держав/державних утворень (США, Швейцарія, Німеччина), або поєднують об'єднавчий шлях та шлях деколонізації та подолання імперського минулого (Індія, Бразилія, Мексика) при тому, що одним з головних чинників федеративного устрою залишається необхідність оптимізації управління у великій за територією державі. Натомість існує тенденція децентралізації влади в унітарних державах, прояви якої значною мірою залежать від процесів демократизації суспільного життя та історичних традицій.

Найбільш рухливим компонентом характеристики сучасної держави є поняття державного (політичного) режиму. Для державних режимів за їх природою характерними є переходи від одного типу режиму до іншого. Докорінна зміна державного режиму, як правило, є наслідком революції, в еволюційному розвитку політичної системи держави трансформація державного режиму зумовлюється іншими чинниками, зокрема, приходом до

влади партії, відмінної за своєю програмою та політичним курсом від свого попередника.

Розділ 4 «Вектори транзитивності права» складається з трьох підрозділів і присвячений розгляду наступності, дискретності та новації у праві, які виступають проявами транзитивності у праві.

У **підрозділі 4.1 «Наступництво як категорія дослідження транзитивності права»** доведено, що наступність у праві, а саме збереження певних елементів та характеристик права у процесі переходу від одного до іншого етапу розвитку, є стабілізуючим фактором правової системи. Наступність у праві, крім суто соціальних факторів, зумовлюється властивостями права: нормативністю, функціями, зокрема, стабілізаційною функцією права, а саме – її роллю у встановленні стійких правил соціальної поведінки, які запобігають конфліктам та усувають уже виниклі конфлікти. Саме властивостями права як «представника порядку у хаосі» можна пояснити численні приклади переживання правових норм, збереження майже непорушними принципів, інститутів і навіть галузей права при революційних перетвореннях у суспільстві. До проявів наступності у національному праві віднесено традиції правового регулювання, зокрема, збереження правового звичаю, тенденцію до кодифікованого права, поліпарадигмальність юридичної науки.

Серед множинних факторів, що зумовлюють наступність у праві, виокремлено такий соціальний та одночасно правовий фактор як традиція правового регулювання. Для України притаманно поєднання різних цивілізаційних моделей права та правової системи. Через брак власної стабільної державності протягом багатьох сторіч в Україні не сформувалося окремої незалежної національної правової системи, а її право, засноване на місцевих традиціях і звичаях, запозичувало елементи правової культури як Заходу, так і Сходу.

Наступність права яскраво виявляється в кодифікованих нормативно-правових актах, зважаючи на безпосередню дію іноземного права на території українських земель та неодноразові запозичення іноземних правових джерел як національними урядами, так і імперіями, у складі яких перебувала переважна більшість українських земель за доби формування класичних кодексів. Кодифіковане право саме є фактором наступництва через його більшу, порівняно з некодифікованим правом стабільність.

Важливим для правонаступництва форм права є збереження правового звичаю. Пізніше закон зайняв панівну позицію серед джерел права і не поступається нею до сих пір. Але звичай залишається джерелом права і в сучасній правовій системі.

Поряд з вивченням наступності права у законодавстві та юридичній практиці, звертається увага і на наступність у юридичній науці. Зроблено висновок про те, що наступність в юриспруденції не можна зводити до традицій використання тієї чи іншої ідеології, хоча це питання є важливим, зважаючи на вимушену ідеологізацію юридичної науки на будь-якому етапі її розвитку, зумовлену соціальним походженням та залежністю права від

ідеологічних систем, вироблених і підтримуваних суспільством або принаймні його частиною.

У *підрозділі 4.2. «Дискретність права як прояв транзитивності»* доведено, що дискретність права – це зумовлений зовнішніми та внутрішніми чинниками розвитку суспільства та його правової системи розрив з традиціями нормативного та індивідуального правового регулювання суспільного життя, що має місце як в історії права, так і на сучасному етапі його розвитку і виступає як прояв транзитивності у праві.

Дискретність права в історичному сенсі – це уривчастість в процесі плавно плинної наступності права, історична уривчастість в процесі розвитку права конкретної держави, що відбивається в нефункціонуванні тієї правової системи, яка номінально існує в даний проміжок часу, або у припиненні існування раніше діючої системи права в результаті зовнішньополітичних та/або внутрішньополітичних чинників. Дискретність в суто юридичному сенсі – це дискретність законодавства, що виражається в неоднорідності закону-регулятора, а якщо розширювати тлумачення визначення, то і в неоднорідності правового регулювання. Дискретність законодавства виражається в дефекті законодавства, правового регулювання, механізму реалізації норм, а також у неможливості застосування тієї чи іншої існуючої норми, в тому числі в умовах нормального функціонування права в цілому.

Револьюційна дискретність означає одномоментний розрив з попереднім правовим порядком, що включає скасування нормативно-правових актів, ліквідацію юридичних установ, докорінну зміну моделі юридичної діяльності тощо.

Первинна дискретність – це вольове припинення дії правових норм чи нормативно-правових актів, тобто нормативної сторони права. Вторинна дискретність – це припинення юридичної діяльності, зокрема, правозастосовної діяльності, що є наслідком первинної дискретності.

За ланками правової системи обґрунтовано: дискретність законодавства/ юридичних установ /юридичної практики / правової культури/ правосвідомості.

У *підрозділі 4.3. «Новація як прояв транзитивності у праві»* зазначено, що новація у праві – це оновлення правової матерії, тобто ціннісно-нормативного змісту та форми права, його системи чи структури або способу його творення, реалізації, захисту та забезпечення. Вона є передумовою та проявом дискретності у праві.

Проявами новацій у правовій сфері є формулювання нових за змістом або формою правових норм, складання нових джерел, інститутів та галузей права, вироблення нових підходів до індивідуального правового регулювання, зокрема, до вирішення юридичних справ, організація нових юридичних установ, формування нових ціннісно-правових орієнтирів у правосвідомості та поява нових компонентів правової культури та правового спілкування. Окремо слід зазначити новаційний характер юридичної науки, яка в ідеалі, призначена для вироблення нових знань про право та правову реальність.

Новації простежуються у структурі права, зокрема, ними є формування нових галузей права. Уся історія права є історією розгалуження правового

регулювання відповідно до ускладнення та спеціалізації сфер суспільного життя. На світанку історії права воно було синкретичним і у ньому проглядалися, по суті, лише три сфери регулювання: наказово-адміністративна діяльність державного апарату, сфера приватного спілкування, сфера покарань за вчинення правопорушень. На етапі буржуазних революцій було започатковано конституційне право, особливого значення набула належна процедура судочинства, у ряді правових систем сформувався дуалізм приватного права. За сучасних умов відбувається бурхливий розвиток галузей права, пов'язаних з новими технологіями, а саме – інституціоналізацію інформаційного права, інноваційного права, права інтелектуальної власності, нових галузей міжнародного права (космічне право, ядерне право) тощо.

Новаційні зміни у сфері правових відносин набувають принципово нової форми у зв'язку з виникненням віртуальної масової комунікації. Неминуcho є юридизація електронних соціальних відносин, і навіть ширше – поведінки в кіберпросторі або віртуальної правової поведінки, що є відмітним у вноормуванні таких явищ та процесів як: електронний документообіг, електронний підпис, електронні правочини (зокрема, електронні торги), інституціоналізація кіберзлочинності та державно-правового реагування на неї тощо.

Розділ 5 «Формування та реалізація права у транзитивному суспільстві» складається з трьох підрозділів, в яких висвітлено поняття та ознаки правоутворення та законотворчості у транзитивному суспільстві, проаналізовано форми права у транзитивному суспільстві.

У підрозділі 5.1. «Особливості правоутворення у транзитивному суспільстві», зазначено, що особливості формування права в транзитивний період зумовлені орієнтацією на ідеали нового правового розвитку. З цією метою нормативно закріплюються нові правові цінності, трансформуються, а то й відкидаються усталені правові позиції, впроваджуються у свідомість нові правові установки. З іншого боку, власне процес правотворчості зазнає глибоких змін під впливом змін у масовій правосвідомості, і ще більше – під впливом правосвідомості нової еліти, що перебирає на себе владу та рішення суспільно-значущих питань.

Особливу роль у транзитивний період відіграє ціннісний фактор правоутворення, який розглянуто в контексті взаємодії цінностей різного рівня: від загальнолюдських до цінностей соціальної та/або етнічної групи. До загальнолюдських цінностей віднесено, перш за все, права людини, які особливо гостро сприймаються у транзитивному суспільстві, що долає наслідки феодалізму, тоталітаризму або авторитаризму. Вплив цінностей на правоутворення в сучасній Україні є нелінійним, що зумовлено відсутністю єдиної суспільної позиції щодо ієрархії та навіть переліку цінностей.

У формуванні права виокремлено соціальний процес формування права та формальний процес утворення права, пов'язаний з діяльністю держави або іншого компетентного легітимного суб'єкта правотворчості. Правоутворення розглядається як безперервний соціокультурний процес визначення об'єктивних потреб у правовій регламентації суспільних відносин та їх

юридичного оформлення державою або іншим правотворчим суб'єктом. У соціальному процесі правоутворення народжуються та оформляються ідеї розвитку права, виявляються цілі правового розвитку, складаються правові концепції та доктрини.

Особливості правоутворення у транзитивному суспільстві зумовлені суспільною транзицією: швидкозмінюваною і часто не прогнозованою соціальною ситуацією у транзитивному суспільстві, що вимагає оперативної зміни правових норм, з одного боку – врегулювання раніше відсутніх суспільних відносин, з іншого – скасування застарілих правоположень; за недосконалості законодавства спостерігається його витіснення іншими формами права, а подекуди – й правосвідомістю; на правотворчість впливає перехідний стан держави, яка попри все залишається найважливішим творцем норм права; суспільна транзиція зумовлює зміни в ієрархії джерел права, і, відповідно, у способах правотворчості.

Попри те, що законодавство відіграє вирішальну роль в усіх транзитивних суспільствах, відмітною також є примітивізація правового регулювання приватноправових відносин, а відтоді – й відродження правового звичаю; процес правотворчості в транзитивному суспільстві, тим більше, за умов революції/громадянської війни тощо, проходить у складній соціально-психологічній обстановці, коли суспільна правосвідомість набуває суперечливого, навіть конфліктного характеру; самостійним фактором правотворчості сьогодні стає глобалізація.

У *підрозділі 5.2. «Законотворчість в умовах транзитивного суспільства»* розглянуто характерні риси законотворчості в транзитивний період.

Законотворчість є основним видом правотворчої діяльності у транзитивному суспільстві, зважаючи на порівняно високий рівень оперативності цього виду правотворчості, здатність законодавця швидко реагувати на змінювані обставини, а також перспективний характер законотворчості, тобто націленість на врегулювання суспільних відносин у майбутньому.

Законодавча діяльність у транзитивний період може оформляти як прогрес, так і регрес суспільства, як гуманізацію, так дегуманізацію правового регулювання. Закони можуть відставати від рівня розвитку правової культури, від прогресивних правових вимог суспільства. Таке є можливим в передреволюційній ситуації, коли уявлення про належне у праві (істинні або хибні) можуть істотно розходитися з оцінками існуючих законів (протиставлення права і закону). Закони можуть випереджати рівень правової культури, рівень правосвідомості більшості соціальних груп. І навпаки, за умов тоталітарного характеру державного режиму закон може перетнути межі права і стати знаряддям свавілля, набути характер неправа і навіть злочинної дії.

Суб'єкт законотворчого процесу у транзитивний період відмітний: залежністю від політичної кон'юнктури, зокрема, передвиборчих обіцянок; відсутністю досвіду законотворення або невеликим його досвідом; подекуди невисоким рівнем правової культури; залученням до законотворення нетипових

суб'єктів, проявом чого є народна законодавча ініціатива, участь у правотворчому процесі недержавних інституцій.

Характерними рисами законотворчості в транзитивний період є: вирішальний вплив соціально-філософської доктрини; ситуативність законотворчості; посилення впливу суспільства або як мінімум його активної частини на законотворчу діяльність; законодавчий активізм; дестабілізація правової системи; акультурація іноземного права та міжнародно-правових актів.

У *підрозділі 5.3 «Джерела права у транзитивний період»* проаналізовано процес формування та розвитку джерел права як регулятора суспільних відносин в умовах транзитивності.

Сучасне праворозуміння виходить з існування різних форм буття та виразу права. Право існує у вигляді науково обґрунтованих юридичних концепцій праворозуміння, у вигляді нормативно-правових актів, встановлених державою, інших форм права, право реалізується у правових вчинках людей, у тому числі – за допомогою правозастосування, право існує в свідомості людей.

Три економічні революції в історії людства: неолітична, індустріальна та наукова – вплинули не тільки на зміст права, але й на форми вираження права зовні, зумовили домінування одних й допоміжний характер інших джерел права. Оскільки досвід правового регулювання генетично не передається, у найдавніші часи зберегти його можна було тільки у формі правових звичаїв і традицій, які виникли та оформились в ході неолітичної революції. Прецедент в історичній перспективі був своєрідним «містком» від соціального процесу правотворчості, що завершувалась формуванням правового звичаю, до правотворчої функції державного апарату.

Перехід до правового регулювання за допомогою нормативно-правових актів відбувався поступово шляхом переобрання на себе державним апаратом регуляції суспільних відносин через очевидну доцільність для потреб управління та вигоду для себе. Нормативно-правові акти застосовувались для регламентації державно-владних відносин, зокрема, систематизації загальнообов'язкових стягнень на користь державної скарбниці, для підтримання порядку та протидії злочинності й притягнення до відповідальності за скоєння правопорушень. Між тим сфера приватного права як нецікава для фіскально-владних цілей ще довгий час залишалась під впливом звичаєвого та прецедентного права. Важливим поштовхом до утвердження нормативно-актної форми правового регулювання стало розмежування релігії та права, церкви та держави. Закон як утілення розумності та доцільності остаточно утвердився в ідеології правотворення за доби Просвітництва, яка в економічному плані результувала в індустріальній революції.

Тенденція до підвищення ролі договорів, притаманна сучасному праву, стала виявлятися в останнє десятиріччя у все зростаючому обсязі і в Україні. У транзитивний період наукової революції, у процесі становлення нових суспільно-економічних і соціально-політичних відносин нормативний договір

може стати одним з найбільш досконалих інструментів прогресивних перетворень правової системи.

На основі аналізу форм права у транзитивному суспільстві зроблено наступні висновки: у традиційному суспільстві, заснованому на аграрній економіці, формами права є правовий звичай, релігійні тексти, судовий прецедент. Використовується також договір у майнових відносинах; на перехідному етапі до ринкової економіки додаються такі форми права, як діловий звичай і правосвідомість, а основою правосвідомості стає принцип справедливості; з переходом суспільства до індустріальної економіки, основною формою права стає нормативний акт, який дає можливість точно фіксувати і, якщо є необхідність, змінювати правила поведінки, тим самим забезпечуючи динаміку суспільного розвитку; у постіндустріальному суспільстві правове регулювання крім нормативних актів включає юридичну доктрину, судову практику, моральні погляди, нормативно-правовий договір.

У *підрозділі 5.4. «Правова практика у транзитивний період»* зазначено, що ефективність реалізації права в транзитивний період залежить від співвідношення між статистичною сукупністю правових актів та їх дією, практичним регулюванням правових відносин. Проблемність правозастосування властива не тільки посттоталітарному, але й будь-якому іншому транзитивному суспільству, у зв'язку з чим теорія правозастосування не може мати сталого характеру.

На основі узагальнення правової практики в її історичному та сучасному темпоральному вимірі виокремлено особливості правової практики у транзитивний період: надзвичайно високий рівень неоднорідності юридичної практики; неодноманітне правотлумачення і праворозуміння; поява нетипових для правової практики форм права; певна ригідність суспільної правової свідомості й відповідно правової культури не дає можливості швидкого впровадження правових новацій у правове життя; протиріччя між правотворчістю і правозастосуванням, між нормами нового законодавства і реаліями існуючої практики, що має подвійний характер; невідповідне суспільним очікуванням матеріальне та організаційне забезпечення оновлення права.

Розділ 6 «Правова культура транзитивного суспільства» складається з трьох підрозділів, в яких надана характеристика правосвідомості, праворозумінню та правовій культурі транзитивного суспільства.

У *підрозділі 6.1. «Правосвідомість транзитивного суспільства»* указано, що суспільна правосвідомість відіграє виключну роль для успішності правової транзиції. Саме вона виступає рушійною силою необхідних для суспільства перетворень, що неодноразово було підтверджено історією. Разом з тим правосвідомість транзитивного суспільства відмітна як деформаціями, так і еклектикою, оскільки аксіологічний її компонент поєднує цінності суспільства, що переходить на новий щабель свого розвитку, зберігаючи при тому рудименти правосвідомості суспільства доби стабільного розвитку. Україна переживає період транзиції від цінностей силової соціокультури до цінностей правової соціокультури, які, утім, поділяються не всіма її громадянами.

Констатовано відсутність єдності у правосвідомості українського суспільства щодо базових правових цінностей та цінності Української державності за наявності загального тяжіння до європейських правових цінностей, що виражається у прихильності до права та здатності активної частини суспільства до захисту права та національної державності.

Правосвідомість суспільства здійснює зворотний вплив на суспільні відносини, виступає як активна сила, здатна впливати на процеси соціальних змін, прискорювати або гальмувати їх. Високий рівень правосвідомості, здоровий прагматизм та професіоналізм активної частини суспільства здатен спричинити суттєві зрушення у правовій системі та державному ладі суспільства за короткий строк. З іншого боку, реформування українського суспільства, у тому числі, його правової системи, гальмується стереотипами силових соціокультури, виробленими радянською правовою системою.

У *підрозділі 6.2 «Праворозуміння в умовах транзитивного суспільства»* доведено, що проявом транзитивності у праві є зміни у праворозумінні – науково обґрунтованому результаті пізнання права. Праворозуміння виступає ключовим аспектом сучасної юридичної науки і є світоглядним підходом до розуміння права як відносно самостійного компоненту правової системи.

Домінуюче праворозуміння в Україні визначено як постсоціалістичний позитивізм, що знаходить прояв у: ототожнення права і закону у правозастосовній діяльності; визнання вирішальної ролі держави у правотворенні та державно-владного характеру як провідної ознаки права; декларативній відмові від інструменталізму у розумінні права та формальному визнанні цінності права, проголошенні ідей верховенства права та закликах до побудови правової держави за повільності реальних кроків до впровадження таких ідей в практиці державотворення та юридичній практиці.

Драматизм ситуації, яка склалася в українському суспільстві з рівнем загальної правової культури, зумовлений не тільки правовими колізіями перехідного періоду та спадщиною силових соціокультури тоталітарного суспільства, але й нинішньою правотворчою, а ще більше правозастосовною діяльністю держави, що далеко не завжди сприяє піднесенню права у правосвідомості громадян.

Сьогодні перед Україною, передусім перед її юридичною елітою, має бути поставлено питання не стільки про вироблення принципово нової теорії права, скільки про вибір та утвердження такого праворозуміння, яке відповідає викликам транзитивного періоду, а саме – переходу українського суспільства до суспільства з правовим типом культури. Пропонований багатьма правознавцями теоретичний плюралізм у сфері осмислення права відображає його багатоаспектність і багаторівневність, виключає монізм в розумінні права і вказує на різноманіття чинників, що породжують право в тому або іншому правокультурному середовищі. Утім практична значущість інтегрального праворозуміння видається доволі сумнівною, оскільки визнання теоретичного плюралізму позбавляє теорію права її практико-орієнтуючої функції.

Доведено, що наповнення концепції верховенства права практико-орієнтуючим змістом є достатнім для формування сучасного праворозуміння, відповідного транзитивному переходу України від посттоталітаризму до суспільства з правовим типом культури.

У *підрозділі 6.3 «Транзитивність у правовій культурі українського суспільства»* зазначено, що суспільна правосвідомість сучасного українського суспільства досі є еклектичними: у них примхливо поєднуються ідеали та цінності різних цивілізаційних моделей держави і права. Об'єктивно українське суспільство знаходиться в стадії переходу від посттоталітарного до демократичного державного ладу та відповідної йому правової культури. Революційна правова транзиція зумовила: переоцінку цінностей у суспільній правосвідомості, зокрема, втрату привабливості адміністративно-командного принципу державного керівництва; зміну ставлення громадян України до самих себе, до суспільства, до політичних і державних інститутів; початок формування нової правокультурної парадигми.

Фактори змін у правовій культурі сучасного українського суспільства мають суттєві відмінності у порівнянні з попередніми революціями. Перспективи розвитку сучасної правової культури пов'язано з формуванням інформаційного суспільства, а сучасні засоби масової комунікації значно змінюють всі характеристики комунікаційного процесу та приводять до виникнення інформаційного правового простору. У правовій свідомості українського суспільства сьогодні можна констатувати також зміни, зумовлені «разархівациєю» раніше сформульованих ідей та переходом їх у статус канону поведінки. Зміні відбуваються і у діяльнісному компоненті правової культури, тобто революційна правосвідомість впливає на правову діяльність та правову поведінку суспільства, свідченням чого є волонтерський рух, становлення системи безоплатної правової допомоги, оновлення системи правового виховання/освіти населення, декомунізація тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у виявленні закономірностей та особливостей прояву транзитивності у правовій сфері з урахуванням її статичних та динамічних аспектів. Найважливіші результати дослідження складають наступні висновки: дисертації

1. Проблема транзитивності у правовій сфері є суттєвим фактором загальної проблеми соціальної динаміки, яка охоплює трансформації соціальних структур, практик, виникнення нових або забезпечення функціонування уже існуючих соціальних груп та спільнот, форм їх взаємодії та поведінки.

2. Транзитивність є властивістю права, що проявляється у таких його характеристиках: по-перше, праву властива динаміка, по-друге, усі прояви соціальної динаміки так чи інакше впливають на право, по-третє, право

юридично закріплює соціальні зміни. Право, будучи само по собі соціальним інститутом, з одного боку, і оформляючи соціальні інститути, з іншого, теж підпорядковується соціальним змінам в їх багатоманітності, у зв'язку з чим у правовому розвитку можна простежити різні моделі соціальної динаміки.

3. Транзиція як соціальний феномен є стадійним процесом переходу суспільства від попереднього стану основних соціальних інститутів, якими є економіка, політика, управління, ідеологія, культура до іншого якісно відмінного суспільного стану. Транзиція не тотожна соціальному прогресу, вона може означати й регресивний перехід. Кожен транзитивний період закономірно породжує як негативні, так і позитивні тенденції суспільного загалом і правового, зокрема, розвитку.

Суспільна транзиція може носити революційний або еволюційний характер, або ж поєднувати обидва шляхи. За цивілізаційним спрямуванням суспільна транзиція може бути прогресивною (вдосконалення суспільного ладу, державного механізму, правового життя загалом, утвердження правових основ діяльності держави, розширення обсягу прав і свобод людини) і регресивною (деформація правової системи та негативні дисфункціональні зміни у державі). Поряд з цими типами транзиції, з позицій синергетичного підходу виявлено нелінійну модель (множинність шляхів еволюції системи) транзитивних суспільних, державно-політичних систем.

4. Транзитивне суспільство – це певний етап розвитку суспільства, що характеризується суттєвою трансформацією усіх або більшості соціальних інститутів, цінностей та норм, які зумовлюють виникнення нових соціальних структур та змін в організації управління суспільством. Транзитивному суспільству властиві наступні ознаки: невідповідність соціальних інститутів реальним суспільним потребам, що своєю чергою викликає соціальну фрустрацію, маргіналізацію, а також криміналізацію населення, масові заворушення, акції протесту, антиурядові повстання, розрив з офіційно підтримуваною ідеологією; зростання соціальної активності населення; зміни у соціальній структурі, зокрема руйнування старих соціальних бар'єрів та виникнення нових; зміни ідентичності індивіда (громадянство, стан, клас); трансформація соціальних інститутів, що включає їх зникнення, виникнення, деформацію, удосконалення; зміни в організації управління суспільством; зміна цінностей є особливо важливим компонентом транзитивного періоду в житті суспільства; зміна нормативного регулювання.

5. Транзитивна держава – це державна організація транзитивного суспільства, що займає проміжне становище між типами стаціонарної держави, відмітна зміною сутності, атрибутів, форм, інститутів держави, поєднує ознаки попереднього й наступного етапу свого розвитку. Протягом тривалого періоду держава та усі її характеристики не тільки перебувають у русі, але й ці рухливі, еволюціонуючі елементи самі по собі складають тип держави, який є відмінним і від попереднього, і від наступного стану державності. Транзитивна держава становить окремий тип у типології держави і є протилежністю стаціонарній державі.

Транзитивна держава виконує два між собою взаємопов'язані завдання: завдання щодо реорганізації державного механізму, в тому числі зміна його сутності, змісту, структури, форм і методів діяльності; завдання, пов'язані зі змінами в суспільстві, економіці, та створенням умов для ефективного функціонування інститутів держави.

6. Правова транзиція у сутності та організації державної влади носить різнорівневий характер: саме зміни форми державного правління стають одним з чинників нестабільності та змін у характері та рівні легітимності державної влади; радикальна зміна форми державно-територіального устрою в сучасній національній державі є винятком, а не правилом; найбільш рухливим компонентом форми держави є державний режим.

Для сучасних держав територія є тим атрибутом, який є чи не найбільш стійким та незмінним, принцип територіальної цілісності, що має забезпечуватися загальновизнаною нормою міжнародного права, а загрози йому сприймаються як найсерйозніші. І легальні територіальні зміни, і порушення територіальної цілісності сучасних держав здатні спонукати транзицію суспільства, його державно-правових інститутів або серйозно вплинути на її сутність та порядок. Транзитивність щодо території держави у сучасному світі може бути визнана легальною та такою, що не створює загроз самому існуванню держави лише за умов добровільної, об'єктивно необхідної, підтримуваної народом внутрішньої перебудови територіальної організації держави.

Транзитивність у бутті державного народу як владоутворюючого елементу сучасної держави проявляється у зростанні неоднорідності в ідентичності різних його расових, національних, релігійних, етнічних груп, наявності більш або менш оформлених спільноти громадян, етнічно або релігійно відмінних від титульних націй (національні меншини, корінні народи, діаспора тощо).

Легітимність як властивість влади транзитивної держави має власну типологію: дифузний (емоційна підтримка влади без урахування результатів її діяльності) та специфічний (свідома підтримка влади) типи легітимності (Д.Істон); змішані різновиди легітимності в посткомуністичних державах. Доведено, що змішаний тип легітимності простежується і в досучасних державах. Так, Англійська революція та Американська війна за незалежність відмітні специфічно-дифузним характером підтримки революційної влади, тоді як дифузно-специфічний характер легітимності був характерний для Великої Французької революції. Державна влада сучасної України минула стадію дифузної легітимності, і сьогодні має специфічно-дифузну легітимність із загалом низьким її рівнем, коли відсутність відкритого протистояння владі раціонально обґрунтовано, тоді як на психологічному рівні існує велике незадоволення політикою і кадровим складом державних інституцій.

Форма транзитивної держави вирізняється нестабільністю, незавершеністю, за наявності різнорівневої трансформації окремих її елементів. Форма територіального устрою відмітна вищим ступенем стійкості, ніж форма правління і державного режиму. Поєднання в територіальному устрої держави таких базових її атрибутів як територія та народ зумовлює більш складний та

тривалий характер зміни цього елементу форми держави. Найбільш рухливим компонентом характеристики сучасної держави є поняття державного (політичного) режиму, який сам по собі, за своєю природою, є транзитивним явищем.

7. Правова транзиція – це детермінований закономірностями соціального розвитку динамічний процес деконструкції існуючих та інституціоналізації нових за змістом та/або формами правових явищ, який забезпечує та оформляє зміну організації соціально-правового життя суспільства.

За темпоральними та спатіальними межами виявлено загальні транзиції, які стосуються права як планетарного явища (формування сучасного міжнародного права), міжформаційні, які проявляються при переході суспільства на принципово нову стадію розвитку (від феодалізму до капіталізму, перехід від силової до правової культури), внутрішньоформаційні (зміни у праві в межах однієї формації) та особливі, властиві тільки правовому розвитку конкретного суспільства у конкретний період (транзитивні процеси у праві незалежної України).

Правові системи в їх відношенні до правової транзиції розмежовано на стаціонарні та транзитивні. Стаціонарна правова система – це усталена правова організація суспільного життя, взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємодіючі компоненти якої, а саме – право у всіх його формах, юридичні установи, юридична практика, правореалізація та правовідносини, правова культура – розвиваються еволюційним шляхом. Транзитивна правова система характеризується деконструкцією своїх структурних компонентів та зв'язків між ними і конструюванням нових або реформуванням колишніх компонентів правової системи.

8. Закономірністю правової транзиції є розширення кола суб'єктів права та суб'єктів правових відносин, сукупність яких складає закономірний суб'єктний компонент правової системи. Розширюється коло індивідуальних суб'єктів права шляхом розвитку права прав людини і включення все нових верств населення у правове життя; зростає роль колективних суб'єктів права, міжнародних організацій та наддержавних об'єднань. Особливу роль у правовій транзиції відіграють юридичні установи та корпорації (суди, адвокатура, правоохоронна система), що виступають як її рушійна сила, водночас зазнаючи змін у своїй організації.

9. Змістом правової транзиції в сучасній Україні є просування від насильства до свободи у правовій та політичній сфері, від патерналізму до автономності, від підпорядкування суб'єктів права чужій волі до позитивної відповідальності за свої дії, від тоталітарних антицінностей до загальнолюдських цінностей, від силової соціокультури до правової соціокультури.

10. Правова транзиція незалежної України має одночасно внутрішньоформаційний та міжформаційний характер, а її глобалізаційний та глокалізаційний аспекти означають акультурацію європейських правових цінностей, апроксимацію правоположень та юридичних установ до європейських зразків. Відмітною рисою правової транзиції в Україні є її

революційний характер, зумовлений необхідністю захисту конституційного ладу проти антиконституційних дій державного апарату. Реалізація народом права на спротив та повстання в межах прихильності до права стала фактором розвитку правосвідомості і права загалом.

11. Для сучасного транзитивного суспільства поряд з традиційними формами народовладдя (вибори, референдум, плебісцит) характерні такі засоби боротьби за право та конституційний правопорядок як акції громадянської непокори в межах прихильності до права, зокрема, реалізація права народу на спротив узурпації влади, відкликання депутата за ініціативою виборців, інститут електронної петиції.

12. Транзитивність у правовій сфері виступає як наступність, дискретність та новація у праві.

Сутність наступності у праві полягає у збереженні певних елементів та характеристик права у процесі переходу від одного до іншого етапу розвитку і виступає як стабілізуючий фактор правової системи. Наступність в українському праві існує у формах традицій правового регулювання, зокрема, збереження правового звичаю, тенденції до кодифікованого права, поліпарадигмальності юридичної науки. Проявом наступності європейській правовій традиції в Україні є тяжіння до демократії, акультурація європейських правових цінностей та апроксимація національних правоположень та юридичних установ до європейських зразків.

13. Дискретність права – це зумовлений зовнішніми та внутрішніми чинниками розвитку суспільства та його правової системи розрив з традиціями нормативного та індивідуального правового регулювання суспільного життя, що має місце як в історії права, так і на сучасному етапі його розвитку і виступає як вияв транзитивності у праві.

Дискретність у праві типологізовано на такі види: революційна та еволюційна дискретність; первинна та вторинна дискретність; дискретність законодавства, юридичних установ, юридичної практики, правової культури та правосвідомості.

14. Новація у праві – це масштабне швидке оновлення правової матерії, тобто ціннісно-нормативного змісту та форми права, його системи чи структури або способу його творення, реалізації, захисту та забезпечення. Новаційний характер у змістовній характеристиці права носило формування інституту прав людини. Проявом новації у структурі права є розгалуження правового регулювання відповідно до ускладнення та спеціалізації сфер суспільного життя та, зокрема, формування нових галузей права. Початково право було синкретичним і включало лише три сфери регулювання: наказово-адміністративна діяльність державного апарату, сфера приватного спілкування, сфера покарань за вчинення правопорушень. На етапі буржуазних революцій було започатковано конституційне право, особливого значення набула належна процедура судочинства, у ряді правових систем сформувався дуалізм приватного права. У сучасному праві відмітний бурхливий розвиток галузей права, пов'язаних з новими технологіями, а саме – інституціоналізація

інформаційного права, інноваційного права, права інтелектуальної власності, нових галузей міжнародного права (космічне право, ядерне право) тощо.

15. Основними закономірностями правоутворення у транзитивному суспільстві виступають: швидкозмінювана і часто не прогнозована соціальна ситуація у транзитивному суспільстві, що вимагає оперативної зміни правових норм (акти першого покоління); витіснення законодавства іншими формами права, а подекуди – й правосвідомістю; на правотворчість впливає незавершений перехідний стан держави та її апарату; суспільна транзиція зумовлює зміни в ієрархії джерел права, та у способах правотворчості; процес правотворчості в транзитивному суспільстві, тим більше, за умов революції/громадянської війни тощо, проходить у складній соціально-психологічній обстановці. самостійним фактором, що впливає на правотворчість у транзитивний період, стає глобалізація, оскільки вона охоплює не тільки економічну, але й правову сфери життя суспільства.

Суспільна транзиція є самостійним фактором правоутворення, що проявляється у: вимушеній оперативності нормотворчості та швидкому наростанні кількості нормативно-правових актів, що зумовлює невисоку якість схвалюваних нормативних актів; невисокій якості законодавства, що зумовлює його витіснення іншими формами права, а подекуди – й правосвідомістю, що має як позитивні, так і негативні наслідки; змінах в ієрархії джерел права, а відтоді у способах правотворчості; спрощенні правового регулювання на рівні побутових приватноправових відносин, а відтоді – й відродження правового звичаю.

16. Правотворчість в транзитивний зазнає глибоких змін під впливом змін у масовій правосвідомості, і ще більше – під впливом правосвідомості нової еліти, що перебирає на себе владу та рішення суспільно-значущих питань. Особливу роль у транзитивний період відіграє ціннісний фактор правоутворення, який варто розглядати в контексті взаємодії цінностей різного рівня: від загальнолюдських до цінностей соціальної (етнічної) групи. Вплив цінностей на правоутворення в сучасній Україні є нелінійним, що зумовлено перш за все відсутністю єдиної суспільної позиції щодо ієрархії і навіть переліку цінностей.

17. Основним видом правотворчої діяльності у транзитивному суспільстві є законотворчість, зважаючи на такі її риси як порівняно високий рівень оперативності і здатність швидко реагувати на змінювані обставини. Характерними рисами законодавчої діяльності у транзитивний період історії суспільства є: вирішальний вплив соціально-філософської доктрини; ситуативність законотворчості; посилення впливу суспільства або як мінімум його активної частини на законотворчу діяльність; законодавчий активізм; дестабілізація правової системи; акультурація іноземного права та міжнародно-правових актів.

18. Особливості суб'єкта законотворчого процесу у транзитивний період є такими: залежність від політичної кон'юнктури, зокрема, передвиборчих обіцянок, відсутність досвіду законотворення або невеликий його досвід, або ж

взагалі невисокий рівень правової культури, залучення до законотворення нетипових суб'єктів у вигляді громадських організацій.

19. Співвідношення форм права у транзитивному суспільстві дозволяє зробити наступні висновки:

у традиційному суспільстві, заснованому на аграрній економіці, формами права є правовий звичай, релігійні тексти, судовий прецедент, договір у майнових відносинах;

на перехідному етапі до ринкової економіки додаються такі форми права, як діловий звичай і правосвідомість, а основою правосвідомості стає принцип справедливості;

з переходом суспільства до індустріальної економіки основною формою права стає нормативний акт, який дає можливість точно фіксувати і, якщо є необхідність, змінювати правила поведінки, тим самим забезпечуючи динаміку суспільного розвитку;

у сучасному транзитивному суспільстві правове регулювання включає поряд з традиційними формами права юридичну доктрину, судову практику, моральні погляди, нормативно-правовий договір.

20. На основі узагальнення правової практики в її історичному та сучасному темпоральному вимірі виокремлено особливості правової практики у транзитивний період: надзвичайно високий рівень неоднорідності юридичної практики; неодноманітне правотлумачення і праворозуміння; поява нетипових для правової практики форм права; певна ригідність суспільної правової свідомості й відповідно правової культури не дає можливості швидкого впровадження правових новацій у правове життя; протиріччя між правотворчістю і правозастосуванням, між нормами нового законодавства і реаліями існуючої практики, що має подвійний характер; невідповідне суспільним очікуванням матеріальне та організаційне забезпечення оновлення права.

В умовах транзитивної держави реалізація права суттєво ускладнюється через неефективність діяльності судових, правоохоронних органів. Тому питання реформування системи правоохоронних органів (суду, прокуратури, органів внутрішніх справ) набуває особливої значущості.

Нове право проявляє свою активну дієву роль, в тому випадку, коли конституйовані органи сформованої публічної влади цілеспрямовано забезпечують досягнення мети транзитивного етапу. Повільність і інертність процесу конструювання в транзитивний період розвитку держави відповідно затягує тривалість періоду неефективності правових установлень.

21. Правосвідомість як центральний елемент правової культури транзитивного суспільства відмітна еклектикою, тобто поєднанням цінностей суспільства, що переходить на новий щабель свого розвитку, зберігаючи при тому рудименти суспільства доби стабільного розвитку. Суспільна правосвідомість, що пов'язує норми права та правову поведінку суб'єктів права, відіграє виключну роль для успішності транзитивного проекту, виступає рушійною силою необхідних для суспільства перетворень, що було підтверджено історією.

Правосвідомість сучасного українського суспільства поєднує риси, властиві суспільній свідомості радянських часів (превалювання колективістських настроїв та пріоритету соціальних прав у системі цінностей) та риси західної ліберальної правосвідомості (пріоритет свободи особистості). Зрушення у суспільній правосвідомості українців відбуваються на користь європейських правових цінностей. Значною є розбіжність у ранжуванні правових цінностей в залежності від регіону країни. Правова культура суспільства, будучи частиною загальної культури, також відчуває вплив регіональних особливостей останньої.

Констатовано відсутність єдності у правосвідомості українського суспільства щодо базових правових цінностей та цінності Української державності за наявності загального тяжіння до європейських правових цінностей, що виражається у прихильності до права та здатності активної частини суспільства до захисту права та національної державності.

22. Діалектика праворозуміння та транзитивності у праві полягає у тому, що саме розуміння сутності права через поняття права впливає на формування доктрини і догми права, здійснюючи таким чином істотний вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність.

Підсумком правового розвитку суспільства на індустріальному етапі стало домінування юридичного позитивізму в якості основної концепції праворозуміння. Гуманітарні катастрофи ХХ століття, до числа яких слід віднести не тільки світові війни, але й соціалістичні проекти у Росії та деяких інших країнах, призвели до двох протилежних тенденцій: прийняття як беззаперечної істини нормативізму у країнах «соціалістичного табору», який закономірно був підданий критиці після краху соціалізму; відновлення інтересу до юснатуралізму з його апологетикою прав людини та критичним ставленням до державної влади, особливо тоталітарного типу.

Спробою подолання наслідків панування нормативізму на пострадянському просторі є інтегральна теорія права, що виходить з уявлень про можливість одночасного використання різних типів і напрямів праворозуміння, за допомогою яких можна висвітлити ті або інші грані права як багатоаспектного явища. Теоретичний плюралізм у сфері осмислення права відображає його багатоаспектність і багаторівневість, виключає монізм в розумінні права і вказує на різноманіття чинників, що породжують право в тому або іншому правокультурному середовищі. Утім практична значущість інтегрального праворозуміння видається доволі сумнівною, оскільки визнання теоретичного плюралізму позбавляє теорію права її практико-орієнтуючої функції.

Сьогодні перед Україною поставлено питання про вибір та утвердження такого праворозуміння, яке відповідає викликам транзитивного періоду, а саме – переходу українського суспільства до суспільства з правовим типом культури. У практичній площині це означає утілення в життя принципу верховенства права. Наповнення концепції верховенства права практико-орієнтуючим змістом є необхідним для формування сучасного праворозуміння, відповідного транзитивному переходу України від посттоталітаризму до

суспільства з правовим типом культури, що, не виключає подальших інтерпретацій цього принципу, який має стати основою правової культури українського суспільства.

23. Історичний досвід переломних революційних епох, радикальні зміни в політичному та соціально-економічному устрої держави з неминучістю породжують кризові тенденції в еволюції правової культури всіх верств населення України.

Фактори еволюції та механізм змін у правовій культурі сучасного українського суспільства мають суттєві відмінності у порівнянні з попередніми правовими транзиціями. Такими новими факторами змін у правовій культурі сучасного українського суспільства є: формування інформаційного суспільства та виникнення нового інформаційно-правового простору; активна законотворча і правозастосовна практика держави; формування і утвердження системи нових цінностей поряд з процесом витіснення правового нігілізму і породжених ним антицінностей політичної диктатури, пріоритетності неправового регулювання, високої конфліктності інтересів та конфронтаційного способу вирішення спорів; підвищення ролі юридичної еліти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері : монографія /Л. Г. Матвеева. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 328 с.

Статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук

1. Матвеева Л. Г. Новація як вияв транзитивності у праві / Л. Г. Матвеева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 1. Т. 1. – С. 27-30.
2. Матвеева Л. Г. Транзитивне суспільство та транзитивна держава як категорії сучасного суспільствознавства / Л. Г. Матвеева // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 22-25.
3. Матвеева Л. Г. Аналіз сучасних досліджень транзитивних процесів у праві / Л. Г. Матвеева // Юридична Україна. – 2015. – № 9. – С.11-19.
4. Матвеева Л. Г. Транзитивне суспільство як простір розвитку держави і права / Л. Г. Матвеева // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права – 2015. – № 14. – С. 45-52.
5. Матвеева Л. Г. Наступність права як загальнотеоретична категорія в дослідженні транзитивності права / Л. Г. Матвеева // Наукові праці НУ «ОЮА». – 2014. – Том XIV. – С. 234-243.
6. Матвеева Л. Г. Наступність вітчизняного права в перехідний період / Л. Г. Матвеева // «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Юриспруденція». – 2014. – № 12. т.1. – С. 11-13.

7. Матвеева Л. Г. Українська революція в контексті проблеми трансформації права / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис – 2014. – № 3. – С. 75-79.
8. Матвеева Л. Г. Дискретність права як прояв транзитивності у праві / Л. Г. Матвеева // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7. – С. 18-22.
9. Матвеева Л. Г. Проблеми формування правової культури транзитивного суспільства / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис – 2014. – № 4. – С. 71-75.
10. Матвеева Л. Г. Сутність та особливості транзитивної держави / Л. Г. Матвеева // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права – 2014. – № 13. – С. 73-81.
11. Матвеева Л. Г. Правосвідомість перехідного суспільства: історично-правовий аспект / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 3 – С. 228-230.
12. Матвеева Л. Г. Джерела права з позицій різних концепцій праворозуміння / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 112 – 115.
13. Матвеева Л. Г. Глобалізаційні процеси в юридичній науці / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 244-245.
14. Матвеева Л. Г. Особливості держави і права в транзитивний період / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 60-61.
15. Матвеева Л. Г. Методологія дослідження офіційних інтерпретаційних актів / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 3. – С. 52-54.
16. Матвеева Л. Г. Транзитивність державноорганізованого суспільства: основні моделі / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 4. – С. 301-303.
17. Матвеева Л. Г. «Транзиція» як категорія правової науки: до постановки проблеми / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса: ОДУВС, 2010. – № 4. – С. 67-68.
18. Матвеева Л. Г. Правоінтерпретаційна діяльність як чинник вдосконалення законодавства // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип.49. – С. 333–337.
19. Матвеева Л. Г. Проблеми систематизації законодавства України про адміністративні правопорушення / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – №1. – С. 63-66.
20. Матвеева Л. Г. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: попередні оцінки до десятилітнього ювілею / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 89-91.
21. Матвеева Л. Г. Судова практика як джерело права України / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – №1. – С. 63-66.

22. Матвеева Л. Г. Правозастосовче тлумачення та його значення для вдосконалення сучасної юридичної практики / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 58-61.
23. Матвеева Л. Г. Акти тлумачення Конституції як нетрадиційне джерело конституційного права України / Л. Г. Матвеева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – №4. – С.91-93.

Статті в зарубіжних виданнях з юридичних наук

24. Матвеева Л. Г. Источники права в условиях социальной трансции: историко-правовой аспект / Л. Г. Матвеева // Закон и жизнь : Международный научно-практический правовой журнал. – 2015. – № 7/2. – С. 53-57.
25. Матвеева Л. Г. Особенности законотворчества в транзитивном обществе / Л. Г. Матвеева // Закон и жизнь : Международный научно-практический правовой журнал. – 2015. – № 8/3. – С. 49-53.
26. Матвеева Л. Г. Соціальні фактори правоутворення та правотворчості в транзитивний період / Л. Г. Матвеева // Теория и практика : Национальный юридический журнал. – 2015. – № 4. – С. 16-20.
27. Матвеева Л. Г. Транзиция как социальный феномен / Л. Г. Матвеева // Закон и жизнь : Международный научно-практический правовой журнал. – 2015. – № 10 /2. – С. 44-49.
28. Матвеева Л. Г. Суспільна транзиція як фактор правоутворення // Л. Г. Матвеева // Visegrad Journal On Human Rights. – 2015. – № 2. – С.131-138.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Матвеева Л. Г. Кримінальний проступок в англосаксонській і романо-німецькій правовій сім'ї / Л. Г. Матвеева // Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнар.науковий юридичний журнал. –2007. – № 1 – 2. – С. 241-245.
2. Матвеева Л. Г. Значення роз'яснень Пленуму Верховного Суду України для розвитку кримінального законодавства / Л.Г.Матвеева // Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект : матеріали XVIII Міжнар. історико-правової конференції 13-17 вересня 2007 р., с.Стерегуше. – Сімферополь : Доля, 2008. – С. 315-322.
3. Матвеева Л. Г. Правоинтерпретационная деятельность как фактор совершенствования законодательства / Л.Г.Матвеева // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний вимірі: тези Міжн. науково-практ. конф. – О. : Фенікс, 2008. – С. 47 – 49.
4. Матвеева Л. Г. Система правових актів: питання теорії / Л.Г. Матвеева // Правові акти: теорія та практика застосування: матеріали регіонального наукового семінару. – О. : ОДУВС, 2008. – С. 73–78.
5. Матвеева Л. Г. Тлумачення нормативно-правових актів як елемент вдосконалення механізму реалізації права // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. 10 квітня 2011 р. – О. : ОДУВС, 2009. – С. 52–53.

6. Матвеева Л. Г. Локальне правове регулювання автономних утворень сучасних держав // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. 23 квітня 2010 р. – О. : ОДУВС, 2011. – С. 44–45.
7. Матвеева Л. Г. Проблематика прогалін у позитивному праві в юридичній науковій доктрині / Л.Г. Матвеева // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали III Міжнар. науково-практ. конф. 21 квітня 2011 р. – О. : ОДУВС, 2011. – С. 27–28.
8. Матвеева Л. Г. Правотворча функція судової влади в Україні: аналіз концептуальних підходів / Л.Г. Матвеева // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку : матеріали XXV Міжнар. історико-правової конференції 16-18 вересня 2011 р., м. Саки. – Київ; Сімферополь : СМД, 2011. – С. 182-188.
9. Матвеева Л. Г. Транзитивність як феномен історичного розвитку держави і права / Л. Г. Матвеева // Наукова спадщина професора В.С.Кульчицького (1919-2009) і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції 28 квітня – 1 травня 2011р., м. Львів. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 138- 143.
10. Матвеева Л. Г. Правова соціалізація в умовах транзитивного суспільства / Л.Г. Матвеева // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького складу, 20-21 травня, 2011 р., м. Одеса. – О. : Фенікс, 2011. – Т.1 – 132-134.
11. Матвеева Л. Г. Інститут кримінального проступку як засіб гуманізації кримінального законодавства України / Л.Г. Матвеева // Людина і закон: публічно-правовий вимір: матеріали Міжнар. науково-практ.конф. – 25-26 листопада 2011 р., м. Миколаїв. – М. : Іліон, 2011. – С. 319-320.
12. Матвеева Л. Г. Транзитивні держави як об'єкт правових досліджень / Л.Г. Матвеева // Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції : тези Другої Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О. В. Сурілова (м. Одеса, 30-31 березня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 220-222.
13. Матвеева Л. Г. Типологія транзитивності в історико-правовій науці/ Л.Г. Матвеева // матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – О. : Букаєв В. В., 2012. – С. 187 – 191.
14. Матвеева Л. Г. Правова політика держави у сфері боротьби з злочинністю / Л.Г. Матвеева // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф. 24 лютого 2012 р. – О. : ОДУВС, 2012. – С. 51 – 52.
15. Матвеева Л. Г. Суспільна правосвідомість і революційна транзитивність / Л.Г. Матвеева // Матеріали XXVIII Міжнар. історико-правової конференції 13–16 червня 2013 р., м. Рівне. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 201-205.
16. Матвеева Л. Г. Конвергенція змісту категорії «форма права» у сучасних концепціях праворозуміння / Л. Г. Матвеева // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти : історія та сучасність : матеріали XXIX

Міжнар. історико-правової конф. 19–22 вересня 2013 р., м. Феодосія. – Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 303-310.

17. Матвеева Л. Г. Развитие национальной юриспруденции Украины в условиях глобализации / Л. Г. Матвеева // Правовая система России: традиции и инновации: Материалы X всерос. научно-теор. конф. Санкт-Петербург, 25–27 апреля 2013 г.: В 5 ч. – СПб. : СПб. ун-т МВД РФ, 2013. – Ч. III. – С. 161 – 167.

18. Матвеева Л. Г. Праворозуміння в умовах транзитивного суспільства / Матвеева Л. Г. // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2013 р.) – О. : ОДУВС, 2013. – С. 148-149.

19. Матвеева Л. Г. Транзитивні суспільства як об'єкт порівняльно-правових досліджень / Л. Г. Матвеева // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірн. наук. праць. – О. : Фенікс, 2013. – С. 114-116.

20. Матвеева Л. Г. Особливості правосвідомості транзитивного суспільства / Матвеева Л. Г. // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т.1. – О.: Фенікс, 2013. – С. 93-94.

21. Матвеева Л. Г. Українська революція і право / Л. Г. Матвеева // Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід : матеріали XXX Міжнародної історико-правової конференції 4-6 липня 2014р., м. Чернігів. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 295-299.

22. Матвеева Л. Г. Правова культура і революція / Л. Г. Матвеева // Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі : матеріали XXXI Міжнар. історико-правової конф. 27-30 листопада 2014р., м. Берегове. – К. – Ужгород : Говерла, 2014. – С. 210-214.

23. Матвеева Л. Г. Роль сучасної юридичної еліти у забезпеченні правової транзиції / Л. Г. Матвеева // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.1. – О. : Юрид. л-ра, 2015. – С. 43-45.

24. Матвеева Л. Г. Наступність у юридичній науці / Л. Г. Матвеева // *Právna veda a prax v treťom tisícročí*. - Словачія 27. – 28. február 2015. – Košice, 2015. – С. 15-17.

25. Матвеева Л. Г. Професійно-правова культура працівників ОВС в перехідний період / Л. Г. Матвеева // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави – О.: ОДУВС, 2015. – С. 142-143.

26. Матвеева Л. Г. Трансформація правової культури пострадянських суспільств / Л. Г. Матвеева // Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. праць. – Ужгород – Київ : Вид-во «Говерла», 2015. – С. 63-65.

27. Матвеева Л. Г. «Новація у праві» як правова категорія / Л. Г. Матвеева // Розвиток методології сучасної юриспруденції: матеріали Четвертої наук. конф. (27-28 березня 2015 р.). – О. : Фенікс, 2015. – С. 48-51.

28. Матвеева Л. Г. Правосвідомість транзитивного суспільства: між верховенством права та правовим нігілізмом / Л. Г. Матвеева // Сила права і

право сили : історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (20-31 травня 2015 р., м. Полтава). – Київ – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 169-172.

29. Матвєєва Л. Г. Транзитивне суспільство та його ознаки / Л. Г. Матвєєва // Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей): матеріали XXXIII Міжнародної історико-правової конференції 17-20 вересня 2015 р., с. Коблево. – Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. – С.153-158.

30. Матвєєва Л. Г. Сутність транзитивної держави / Л. Г. Матвєєва // Правові проблеми цивілізаційного вибору України: матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О.К. Вишнякова (м.Одеса, 6 листопада 2015 р.) – О. : Фенікс, 2015. – С. 58-62.

Підручники та навчальні посібники:

1. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести: [підруч.] / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

2. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчука ; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, НДІ інтелектуальної власності НПрН України. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 408 с.

3. Судова, правоохоронна та правозахисна системи України : підручник / Албул С.В., О.М. Баймуратов, А.І. Берlach та ін., заг. ред. д.ю.н., проф. С.О. Кузнiченка. – Одеса: ОДУВС, 2012. – 402 с.

4. Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права : практикум / Л. Г. Матвєєва. – О.: ОДУВС, 2009. – 110 с.

5. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – 2-ге вид. – Х. : Одиссей, 2008. – 442 с.

6. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права в питаннях та відповідях. Державний іспит: посібник / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижанівський, Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – Х.: Одиссей, 2007. – 247 с.

7. Матвєєва Л. Г. Теорія держава і права: навчально-методичний посібник / Л. Г. Матвєєва. – О.: ОЮІ ХНУВС, 2006. – 115 с.

АНОТАЦІЯ

Матвєєва Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016.

Дисертація є першим комплексним дослідженням проблематики транзитивності у правовій сфері. У роботі розкрито зміст та обґрунтовано роль та значення суспільної транзиції у розвитку правової системи суспільства в історичному та сучасному аспектах. Визначено суб'єкти правової транзиції. Розглянуто особливості правової транзиції в контексті незалежності України.

Виявлено основні вектори транзитивності права, якими є наступність, дискретність та новація у праві, що тісно між собою пов'язані та створюють явище динаміки права.

Характеризуються соціальні фактори процесу правотворення, правотворчості, законотворчості в транзитивний період, розглядається особливе значення аксіологічного фактору правотворення. Розкрито вплив як позитивних, так і негативних факторів на правоутворення та правотворчість.

Розглянуто питання трансформації правової культури та правової свідомості транзитивного суспільства у зв'язку зі зміною фундаментальних правових та ідеологічних цінностей.

Зроблено висновок про те, що правова транзиція в сучасній Україні є завершенням революційного періоду всесвітньої історії, змістом якого є просування від насильства до свободи в правовій і політичній сфері, від патерналізму до автономності, від підпорядкування суб'єктів права чужої волі до позитивної відповідальності за свої дії. Україна переживає період транзиції від силових соціокультури до правової соціокультури. Ця революційна транзиція має не тільки внутріформаційний, але і межформаційний, і крім того, і глобалізаційний і глокалізаційний аспекти.

Констатовано відсутність єдності у правосвідомості українського суспільства щодо базових правових цінностей та цінності Української державності за наявності загального тяжіння до європейських правових цінностей, що виражається у прихильності до права та здатності активної частини суспільства до захисту права та національної державності.

Окреслено коло проблем, пов'язаних з формуванням правової культури і правової свідомості в транзитивний період.

Доведено, що наповнення концепції верховенства права практико-орієнтованим змістом є достатнім для формування сучасного праворозуміння, відповідного транзитивному переходу України від посттоталітаризму до суспільства з правовим типом культури.

Ключові слова: транзиція, транзитивне суспільство, транзитивна держава, правова транзиція, наступність у праві, дискретність права, новації у праві, правова культура транзитивного суспільства.

АННОТАЦИЯ

Матвеева Л.Г. Транзитивность в правовой сфере: общетеоретическое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2016.

Диссертация является первым комплексным исследованием проблематики транзитивности в правовой сфере. В работе раскрыто содержание и обосновано роль и значение социальной транзиции в развитии правовой системы общества в историческом и современном аспектах. Определены субъекты правовой

транзиции. Рассмотрены особенности правовой транзиции в контексте независимости Украины.

Правовая транзиция определена как детерминированный закономерностями социального развития динамичный процесс деконструкции существующих и институционализации новых по содержанию и / или формам правовых явлений, который обеспечивает и оформляет изменение организации социально-правовой жизни общества.

Выявлены основные векторы транзитивности права, которыми является преемственность, дискретность и новация в праве, которые тесно между собой связаны и создают явление динамики права.

Характеризуются социальные факторы процесса правообразования, правотворчества, законотворчества в транзитивный период, рассматривается особое значение аксиологического фактора правотворчества. Раскрыто влияние как положительных, так и отрицательных факторов на правообразование и правотворчество.

Определены закономерности правообразования в период транзиции: вынужденная оперативность нормотворчества и быстрое нарастание количества нормативно-правовых актов, невысокое их качество, что предопределяет вытеснение их иными формами права, а иногда — и правосознанием; изменения в иерархии источников права и в способах правотворчества; упрощения правового регулирования на уровне бытовых частноправовых отношений, в силу чего имеет место возрождение правового обычая.

Рассмотрены вопросы трансформации правовой культуры и правового сознания транзитивного общества в связи с изменением фундаментальных правовых и идеологических ценностей.

Сделан вывод о том, что правовая транзиция в современной Украине является завершением революционного периода всемирной истории, содержанием которого является продвижение от насилия к свободе в правовой и политической сфере, от патернализма к автономности, от подчинения субъектов права чужой воли к положительной ответственности за свои действия. Украина переживает период транзиции от силовой социокультуры к правовой социокультуре. Эта революционная транзиция имеет не только внутрiformационный, но и межформационный, и кроме того, и глобализационный и глокализационный аспекты.

Очерчен круг проблем, связанных с формированием правовой культуры и правового сознания в транзитивный период. В частности, транзитивное правосознание влияет на правовую деятельность и правовое поведение общества. В современных условиях демократические изменения в правовой культуре общества является основой для изменения правовой культуры политической элиты. Констатируется отсутствие единства в правосознании украинского общества относительно базовых правовых ценностей и ценности Украинской государственности при наличии общего тяготения к европейским правовым ценностям, что выражается в приверженности к праву и способности активной части общества к защите права и национальной государственности.

Доказано, что наполнение концепции верховенства права практико-ориентирующим содержанием является достаточным для формирования современного правопонимания, соответствующего транзитивному переходу Украины от посттоталитаризма к обществу с правовым типом культуры.

Ключевые слова: транзиция, транзитивное общество, транзитивное государство, правовая транзиция, преемственность в праве, дискретность права, новации в праве, правовая культура транзитивного общества.

SUMMARY

Matveeva L.G. Transitivity in the legal field: theoretical research - Manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

The thesis is the first comprehensive study of transitivity problems in the legal sphere. The thesis reveals the content and justifies the role and importance of social transitions in the development of the legal system of society in historical and contemporary perspectives. The entities of legal transitions are identified. The peculiarities of the legal transitions in the context of the independent Ukrainian are examined.

The basic vectors of the law transitivity are determined, such as the continuity, discontinuity and innovation of law, which are closely linked and create a phenomenon of law dynamics.

Characterizes the social factors of law-formation process, law-making, law-making in the transitive period; considers the particular importance of lawmaking axiological factor. The effects of both positive and negative factors in the law-formation and the law-making are revealed.

The questions of the transformation of legal culture and legal consciousness of the transitive society due to changes in the fundamental legal and ideological values are examined.

Concludes that the legal transitions in modern Ukraine is the end of the revolutionary period in world history, the content of which is the furtherance from violence toward freedom in the legal and political sphere, from paternalism to autonomy, from the subordination of the legal subjects to the positive responsibility for their actions. Ukraine is experiencing a period of transition from non-Western values of social organization to the values of the Euro-Atlantic civilization and from force social culture to the legal social culture. This revolutionary transitions is not only intraformational but also inter-formational, and in addition, it has the globalization and glocalizational aspects.

The range of problems associated with the formation of legal culture and legal consciousness in the transitive period are outlined.

Key words: transition, transitive society, transitive state, legal transition, continuity of law, discontinuity of law, innovation of law, legal culture of a transitive society.